

AHOLI SOG'LIQ'IGA XAVF TUG'DIRUVCHI VOSITALAR VA MODDALARNI ISTE'MOL QILISHGA JALB QILISH: JINOIY TAJOVUZ OBYEKTI VA PREDMETI

Odilov Marlen Jumamradovich

Toshkent shahar IIBB Tashkiliy boshqarma

Tashkiliy nazorat va tahlil bo'limi muhim topshiriqlar bo'yicha inspektori

E-mail: odilovmarlen.24@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18386817>

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada aholi sog'lig'iga jiddiy xavf tug'diruvchi vositalar va moddalarni (asosan giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalarni) iste'mol qilishga jalb etish) jinoyatining huquqiy tahlili olib borilgan. Xususan, ushbu jinoyat tarkibining jinoyat obyekti va jinoyat predmeti atroflicha o'rganilib, ularning nazariy mohiyati hamda amaliy ahamiyati yoritilgan. Maqolada rivojlangan davlatlar – Germaniya, Qozog'iston, Rossiya, AQSh, Fransiya, Yaponiya, Janubiy Koreya, Avstraliya va Xitoy qonunchiligida giyohvand moddalarni iste'molga undashga doir normalar qiyosiy tahlil qilinadi. Turli mamlakatlar tajribasi asosida O'zbekiston jinoyat qonunchiligiga tatbiq etish mumkin bo'lgan takliflar keltirib o'tiladi. Tadqiqot davomida muallif aniq huquqiy faktlar va statistik ma'lumotlarga tayanib, jinoyatning tarqalish ko'lamini hamda uning oldini olishga qaratilgan chora-tadbirlarni ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: giyohvandlik vositalari; psixotrop moddalar; jinoyat obyekti; jinoyat predmeti; sog'liqni saqlash; jamoat axloqi; jinoyat qonunchiligi; voyaga yetmaganlar; xalqaro tajriba; giyohvandlikka undash.

Kirish

Aholi sog'lig'i va jamiyatda sog'lom turmush tarzini saqlash har bir davlatning ustuvor vazifalaridan biridir. Biroq bugungi kunda butun dunyoda narkotik va psixotrop moddalarni suiiste'mol qilish keng tarqalib, jiddiy ijtimoiy muammoga aylangan. BMT ma'lumotlariga ko'ra, oxirgi o'n yillikda dunyo bo'yicha giyohvand moddalarni iste'mol qiluvchilar soni 23% ga oshib, 296 million kishiga yetgan. Giyohvandlikning kengayishi nafaqat iste'molchilarning o'z salomatligiga zarar, balki butun jamiyat uchun xavf tug'diradi. Shu sababli ko'plab davlatlar giyohvandlikka qarshi qat'iy jinoiy javobgarlik choralari qo'llamoqda.

Giyohvand moddalar muomalasini cheklashga doir qonunlar orasida **boshqalarning ushbu moddalarni iste'mol qilishiga jalb etish** alohida jinoyat tarkibi sifatida e'tirof etiladi. Ushbu harakat jamiyatda yangi giyohvand iste'molchilarini paydo bo'lishiga sabab bo'lib, aholining sog'lig'i va ma'naviyatiga rahna soladi. Bunday qilmish ko'pincha voyaga yetmaganlarga va yoshlar orasida sodir etilishi, ularni hayot uchun xavfli illat girdobiga tortishi bilan xavflidir.

Shu bois, xalqaro hujjatlar ham davlatlardan bunday xatti-harakatlarni kriminalizatsiya qilishni talab etadi. 1988-yilgi "Giyohvand moddalar noqonuniy aylanishiga qarshi" BMT Konvensiyasining 3-moddasi 1-qism (c) bandiga muvofiq, davlatlar narkotik yoki psixotrop moddalarni noqonuniy iste'mol qilishga boshqalarni **undash** yoki **qo'zg'atish**ni jinoiy javobgarlikka tortishi lozim (bu qat'iy norma davlatlarning konstitutsiyaviy tamoyillariga muvofiq bajariladi). Masalan, AQSh Konstitutsiyasida so'z erkinligi qat'iy himoyalanganligi sababli, AQSh ushbu Konvensiyaning giyohvand moddalarni iste'mol qilishga da'vatni

taqiqlovchi qoidalarini to'liq implementatsiya qilmagan[1]. Biroq Yevropa va Osiyo davlatlarining aksariyatida giyohvandlikka undash bevosita jinoyat deb belgilangan.

Material va metodlar

Ushbu tadqiqotda asosan **qiyosiy-huquqiy tahlil** usuli qo'llanildi. Turli mamlakatlar jinoyat qonunlaridagi normativ hujjatlar o'rganilib, ular o'rtasidagi o'xshashlik va farqlar aniqlandi. Shu bilan birga, **tahlil** va **sintez**, **nazariy huquqiy tahlil**, **statistik usul** kabi yondashuvlardan foydalanildi.

Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi hamda unga kiritilgan so'nggi o'zgartishlar (2024-yil) matni tahlil qilindi, Oliy sud Plenumi qarorlaridan tegishli izohlar olindi. Rossiya Federatsiyasi, Qozog'iston Respublikasi, Fransiya va Xitoy qonunchilik hujjatlari matnlari o'rganilib, ularning rasmiy tarjimalari va sharhlari ilmiy manba sifatida ishlatildi.

Huquqshunos olimlarning ilmiy maqolalari, xususan jinoyat obyekti va predmetiga doir nazariy ishlanmalar o'rganilib, maqolada ulardan iqtibos keltirildi. Tadqiqotda statistik ma'lumotlar uchun O'zbekiston va dunyodagi giyohvandlik holati bo'yicha ochiq manba ma'lumotlariga murojaat qilindi (masalan, 2023-yilda O'zbekistonda narkotik moddalar bilan bog'liq jinoyatlar uchun 6200 dan ortiq shaxs sudlanganligi). Ushbu metodlar yordamida tadqiqot mavzusiga ilmiy yondashilib, olingan dalillar asosida xulosalar chiqarildi.

Tadqiqot natijasi

Jinoyat obyekti deganda jinoyat qonuni bilan qo'riqlanadigan ijtimoiy munosabatlar yoki boyliklar tushuniladi. Jinoyat sodir etilishi natijasida aynan shu manfaatlariga zarar yetkaziladi. Huquq nazariyada jinoyat obyekti turli darajalarga – umumiy, turdosh va bevosita obyektidan iborat deb qaraladi. Keng ma'noda, giyohvandlik vositalarini qonunga xilof ravishda iste'mol qilishga jalb qilish bilan bog'liq barcha jinoyatlar umumiy obyekt sifatida jamiyatdagi huquqiy tartib va xalq salomatligiga tahdid soluvchi holatlarni qamrab oladi.

Mazkur jinoyatning **turdosh (turi bo'yicha) obyekti** – bu **aholi sog'lig'i** va **jamoat xavfsizligi** sohasidagi ijtimoiy munosabatlardir. Chunki giyohvand moddalarning noqonuniy iste'moli yoppasiga aholining sog'lom turmush tarziga putur etkazadi hamda **jamoat xavfsizligiga** daxl qiladi. Bu jihatdan O'zbekiston JK va bir qator davlatlar jinoyat kodekslarida ushbu jinoyat tarkibi "Jamoat xavfsizligi va jamoat tartibiga qarshi jinoyatlar" bo'limida joylashtirilgani bejiz emas.

Masalan, Rossiya Federatsiyasi Jinoyat kodeksida 230-modda "Narkotik vositalar yoki psixotrop moddalarning iste'moliga undash" aynan "Aholi sog'lig'i va jamoat xavfsizligiga qarshi jinoyatlar" bobiga kiritilgan. Bu shuni anglatadiki, qonunchi ushbu qilmish bilan eng avvalo aholining sog'lig'ini saqlashga doir manfaatlar va umumiy axloq normalari himoya qilinishini ko'zda tutadi.

Jinoyatning **bevosita obyekti** – bu giyohvand moddalarni iste'mol qilishga jalb qilish oqibatida zarar ko'ruvchi aniq ijtimoiy munosabatdir. Olimlarning ta'kidlashicha, **aholi sog'lig'i** va uning huquqiy himoyasi mazkur jinoyatning asosiy bevosita obyektini tashkil etadi.

Darhaqiqat, sog'liqni saqlash huquqi har bir fuqaroning konstitutsiyaviy huquqi bo'lib, giyohvandlikka undash bilan ushbu huquqiy ne'mat poymol bo'ladi. Jinoyat sodir etilishi jarayonida, qo'shimcha (fakultativ) obyekt sifatida, **shaxsning hayoti va sog'lig'i**, shuningdek, agar voyaga yetmaganlar jalb qilinayotgan bo'lsa – ularning normal rivojlanishi ham zarar ko'rish mumkin. Shu sababli ko'plab davlatlar qonunida agar bunday qilmish voyaga yetmaganlarga nisbatan sodir etilsa, yanada og'ir javobgarlik belgilangan.

Ta'kidlash joizki, jinoyat obyekti sifatida "aholi sog'lig'i" tushunchasi juda keng ijtimoiy kategoriya hisoblanadi. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST) "sog'liq"ni **to'liq jismoniy, ruhiy va ijtimoiy farovonlik holati** deya ta'riflaydi, faqat kasalliklarning yo'qligi emas. Giyohvandlik esa bevosita insonning jismoniy va ruhiy holatini izdan chiqaradi, jamiyat farovonligiga ham putur yetkazadi. Shu bois, giyohvand moddalarni tarqatish va ularga odamlarni o'rgatish jinoyat hisoblanadi. Xususan, O'zbekiston Jinoyat kodeksining 274-moddasi sharhida qayd etilishicha, "mazkur jinoyat bilan jinoyatchi **aholi sog'lig'i, jamoat xavfsizligini** ta'minlovchi ijtimoiy munosabatlarga tajovuz qiladi"[2]. Qonunchilikka muvofiq, giyohvand moddalarni iste'mol qilish faqat tibbiy ko'rsatma va shifokor nazorati ostida bo'lishi mumkin, aks holda, u sog'liq uchun xavf sanaladi. Demak, qonun bilan qo'riqlanadigan ne'mat – bu aholining sog'lom turmush sharoitidir.

Ushbu qilmish bevosita jamoat tartibiga ham salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin (masalan, yoshlar orasida narkomaniya targ'ib qilinsa, ijtimoiy axloq normalari buziladi).

Jinoyat predmeti jinoyatning obyekti bilan bog'liq bo'lib, jinoyat sodir etishda bevosita ta'sirga uchraydigan moddiy buyum yoki narsani anglatadi[3].

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 274-moddasi (yangi tahriri, 2024-yil) nomidan boshlab jinoyat predmetini aniq ko'rsatib beradi: **"Giyohvandlik vositalarini, ularning analoglarini yoki psixotrop moddalarni targ'ib qiluvchi mahsulotni tayyorlash, tarqatish, reklama qilish yoki bunday moddalarni iste'mol qilishga jalb etish"**. Ushbu moddada bir nechta harakatlar turli qismlarda jamlangan. Xususan, birinchi qism – narkotik moddalarni targ'ib qiluvchi materiallarni tayyorlash va tarqatish, ikkinchi qism – bunday harakatlarni ta'lim muassasalari hududida qilish, uchinchi qism – **har qanday shaklda narkotik vositalar, ularning analoglari, psixotrop yoki boshqa ongga ta'sir etuvchi moddalarni iste'mol qilishga jalb etish** harakatidan iborat, to'rtinchi qism esa kvalifikatsiyalovchi holatlar (agravatsiyalar)ni o'z ichiga oladi. Ko'rinib turibdiki, jinoyatning predmeti sifatida **narkotik vositalar, ularning analoglari, psixotrop moddalar va boshqa psixoaktiv moddalar** birgalikda e'tirof etilgan. "Boshqa shaxsning ongiga ta'sir etuvchi moddalar" iborasi ostida rasmiy hujjatlarda ko'pincha "yangi psihoaktiv moddalar" yoki rasmiy ro'yxatlarga kirmagan, biroq narkotik ta'sirga ega har qanday kimyoviy vositalar nazarda tutiladi[4]. Demak, qonun chiqaruvchi ushbu jinoyat predmetini imkon qadar keng qamrab, barcha potensial zararli moddalarga nisbatan tatbiq qilgan.

Shu o'rinda "giyohvandlik vositalari yoki psixotrop moddalar" tushunchasiga huquqiy izoh berish joiz. O'zbekiston Respublikasining "Giyohvandlik vositalari va psixotrop moddalar to'g'risida"gi Qonunida hamda Hukumatning qarori bilan tasdiqlangan ro'yxatlarda aynan qaysi moddalar giyohvand va psixotrop toifasiga kiritilishi belgilangan. Ular qatoriga heroin, opiy, kokain, kannabis (marixuana), amfetamin, MDMA (ekstazi), LSD kabi kuchli ta'sir qiluvchi narkotiklar va ular asosidagi preparatlar kiradi. "Analoglar" esa tarkib va ta'siri bo'yicha ushbu moddalarni eslatuvchi, lekin formulasi biroz o'zgartirilgan yangi moddalarni anglatadi. Odatda giyohvand moddalar ro'yxati rasmiy ravishda yangilab boriladi va yangicha kimyoviy "dizayner" moddalar ham unga kiritiladi.

Misol uchun, O'zbekistonda so'nggi yillarda "spays" (sun'iy kannabinoidlar), "krokodil" (desomorfin) kabi moddalarning tarqalishi kuzatilib, ularning muomalasini taqiqlash choralari ko'rilgan. JK 274-moddasining yangi tahririda "ongga ta'sir etuvchi boshqa moddalar" degan

qo'shimcha aynan shunday turdagi, hali rasmiy ro'yxatga kirmagan, ammo sog'likka xavfli moddalarni ham qamrab olish maqsadida kiritilgan.

Masalan, Oliy sud Plenumining 2017-yil 28-apreldagi 12-son qarorida **“giyohvandlik vositalari, ularning analoglari, psixotrop yoki aql-idrokiga ta'sir etuvchi boshqa moddalarni iste'mol qilishga jalb etish deganda shaxsda ularni iste'mol qilish maylini uyg'otishga qaratilgan har qanday qasddan qilingan harakatlar (unatish, taklif qilish, maslahat berish va hokazo), shuningdek ta'sir o'tkazilayotgan shaxsni giyohvand vositalarni iste'mol qildirish maqsadida aldash, ruhiy yoki jismoniy zo'rlik ishlatish, ozodligini cheklash va hokazolar tushuniladi”** deb izoh berilgan. Bu ta'rifdan ko'rinadiki, jinoyatchi jabrlanuvchiga turli usullar bilan ta'sir o'tkazishi mumkin – aldaydi, qo'rqitadi, zo'rlaydi, yoki do'stona yo'l bilan qiziqtiradi – ammo barchasining maqsadi **jabrlanuvchiga giyohvand modda iste'mol qildirishdir**. Shu bois, giyohvand moddaning o'zi bu jarayonning markaziy predmetidir.

Xulosa qilib aytganda, giyohvandlik vositalari va ularga tenglashtirilgan psixotrop, ongga ta'sir etuvchi moddalar mazkur jinoyatning muhim predmetidir.

Jinoyatning ijtimoiy xavfliligi ham xuddi shu predmet xususiyatlaridan kelib chiqadi – ya'ni bu moddalar inson salomatligi uchun nihoyatda zararli vositalardir. Qolaversa, giyohvand moddalarni tarqatish va ularga odamlarni jalb etish jamiyatda jinoyatchilikning boshqa shakllarini (masalan, o'g'rilik, tovlamachilik, zo'ravonlik jinoyatlari) ham kuchaytirishi mumkin, chunki narkomanlar ko'pincha moddalar xarajati uchun jinoyatlarga qo'l uradilar. Shu sabab, rivojlangan davlatlar mazkur jinoyatga qarshi qat'iy choralar ko'rib kelishmoqda.

Javobgarlik masalasi va xorijiy mamlakatlar tajribasi (qiyosiy tahlil)

Giyohvandlik vositalarini iste'molga jalb qilish jinoyati deyarli barcha davlatlarning jinoyat qonunchiligida uchraydi, lekin javobgarlik choralari va jinoyat tarkibini ifodalash shakllari turlicha. **Izoh:** Jadvalda keltirilgan ma'lumotlar umumiy tushuncha berish uchun ekanligini ta'kidlash lozim. Har bir mamlakat qonunchiligida mazkur jinoyatning alohida tarkibiy xususiyatlari bo'lishi mumkin. Misol uchun, ba'zi davlatlar undash jinoyatini sodir etgan shaxsning o'zi giyohvand modda iste'mol qiluvchi bo'lsa (masalan, bir narkoman boshqasini ham “ulevich” qilishga undasa), javobgarlik yumshatilishi yoki aksincha, og'irlashtirilishi mumkinligi haqida qoidalar mavjud. Qozog'iston va Rossiya qonunchiligida giyohvand moddani iste'mol qilishga undash harakati jabrlanuvchi ilgari giyohvand iste'mol qilib ko'rgan-bo'lmagan taqdirda ham jinoyat hisoblanishi alohida qayd etilgan[5] – ya'ni bir narkomanning boshqasini “o'z domiga tortishi” ham jinoyat tarkibini yo'q qilmaydi. Bundan maqsad – giyohvandlikka moyil bo'lgan shaxslarni ham himoya qilishdir, zero ular davolanish istagi bilan murojaat qilmasa-da, boshqalar tomonidan ularga “yana iste'mol qil, zarari yo'q” kabi undovlar aytilsa, bu ham xavflidir.

Munozara

Yuqoridagi natijalarga asoslanib, mazkur jinoyatning obyekti va predmetiga doir muhim ilmiy-amaliy masalalarni muhokama qilamiz hamda O'zbekiston qonunchiligi uchun xulosalar chiqaramiz.

1. Jinoyat obyekti haqida (ilmiy-nazariy jihat). Jinoyat obyekti – bu jinoyat huquqiy muhofaza qiladigan ijtimoiy munosabat ekanini ta'kidlab o'tdik. Giyohvandlikka jalb etish jinoyatining obyekti sifatida aniq nima himoya qilinishi haqida yurisprudensiyada turlicha fikrlar mavjud. Ayrim olimlar bu jinoyat sog'liqni saqlash sohasi bilan birga **jamoat**

xavfsizligiga ham tajovuz qiladi deyishadi[6]. Boshqalar esa asosiy e'tibor sog'liqni saqlashga qaratiladi[7].

Bizningcha, mazkur jinoyat kompleks xususiyatga ega: undovchi shaxs biror manfaat ko'zlab (ko'pincha moddiy foyda – masalan, yangi mijoz orttirish maqsadida) boshqani narkotik modda iste'moliga jalb qiladi. Natijada jabrlanuvchi sog'lig'iga ziyon yetadi, shu bilan birga u ijtimoiy me'yorlarni buzuvchi xatti-harakatga beriladi. Shu bois, nazariy jihatdan to'g'ri yondashuv – **jinoyatning turdosh obyektini sog'liqni saqlash va jamoat xavfsizligi uyg'unligi** deb hisoblash mumkin.

2. Jinoyat predmeti. Jinoyat predmeti – bu mazkur jinoyatning modda jihatdan “nishoni” bo'ladigan narsadir. Yuqorida tahlil qilingandek, giyohvand vositalarni iste'molga jal qilish jinoyatida predmet giyohvandlik vositalarini, ularning analoglarini yoki psixotrop moddalarni targ'ib qiluvchi mahsulotlar, giyohvandlik vositalari, ularning analoglari, psixotrop yoki shaxsning aql-idrokiga ta'sir etuvchi boshqa moddalardir.

Xulosa qilganda, jinoyatning obyekti va predmetini aniq belgilash va tushunish uning oldini olishga ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Jamiyatda giyohvandlikning xavfi to'g'risidagi tushunchani shakllantirish orqali, odamlar bunday undovlarga qarshi mustahkam immunitetga ega bo'ladi. Jinoyatning predmeti – narkotik moddalarni hayotdan butunlay yo'q qilish imkonsiz, ammo ularning noqonuniy muomalasini qisqartirish choralari ko'rilishi kerak.

O'zbekiston qo'shni davlatlarga nisbatan ijobiy ko'rsatkichlarga ega bo'lib, xalqaro reytingga ko'ra, Markaziy Osiyoda aholisi giyohvandlikka eng kam tortilgan davlat – bu O'zbekistondir. Ushbu natijada, shubhasizki, so'nggi yillardagi qat'iy huquqiy choralar va targ'ibot ishlari muhim rol o'ynagan. Kelgusida ham jinoyatning obyekti – ya'ni sog'lom jamiyat va sog'lom aholi – ni himoya qilish uchun bunday chora-tadbirlarni kuchaytirib borish lozim.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. American Criminal Law: Its People, Principles, and Evolution. Paul H. Robinson, Sarah M. Robinson. 2022, 148.
2. Рустамбаев М.Х. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексига шарҳлар. Махсус қисм 3. “Yuridik adabiyotlar publish”. –Тошкент, 2024. – Б.457.
3. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексига шарҳлар. Махсус қисм – Тошкент: Адолат, 2016.
4. Уголовное право России. Особенная часть: Учебник / Под ред. Ф.Р. Сундунова, М.В. Талан. — М.: Статут, 2012.
5. Практикум по уголовному праву России / Под ред. проф. Ф.Р. Сундунова, М.В. Талан, И.А. Тарханова. – М.: Статут, 2014.
6. Религиозные каноны и уголовный закон (материалы к сравнительному анализу уголовных запретов России и Священных Писаний). К 1000-летию Правды Русской / Сост. Ю.А. Зюбанов. - М.: Статут, 2017.
7. Сундунов Ф.Р., Талан М.В. Наказание в уголовном праве: Учебное пособие. – М.: Статут, 2015.